

НА ПОЧАТКУ ТВОРЧОГО ШЛЯХУ

І. Биля, аспірантка НЮА України

Нормотворча техніка: поняття і загальна характеристика

Створення логічної і стабільної системи нормативних правових актів, яка б відповідала за своїм змістом тенденціям суспільного розвитку, є однією з найважливіших юридичних передумов втілення правових засад у суспільне і державне життя. В аспекті цих положень набуває важливості дослідження питань, пов'язаних з практикою і теорією нормотворення, зокрема з формуванням системи знань про нормотворчу техніку.

Поняття нормотворчої техніки є відносно новим у вітчизняній правовій науці. Воно тісно пов'язане з поняттям «юридична техніка», під якою згідно з найбільш визнаним і поширеним підходом, що сформувався в теорії держави і права після 60-х років ХХ ст., розуміли сукупність засобів, прийомів і правил підготовки і викладу правових актів. У межах цього підходу пропонуються і дещо інші визначення юридичної техніки: як сукупності юридичних засобів і правил (прийомів) розробки, оформлення, публікації і систематизації правових актів¹, а також їх обліку².

Як правило, вирізняли два види юридичної техніки: правотворчу і правозастосовну. Іноді автори після надання визначення юридичної техніки аналізували лише один її вид — правотворчу техніку, яку зводили до законодавчої. Результатом цього стало фактичне ототожнення юридичної і законодавчої техніки³. В контексті означеного підкреслювалося, що зміст засобів, прийо-

¹ Див., напр.: *Алексеев С. С.* Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования. — М., 1999. — С. 106.

² Див., напр.: *Черданцев А. Ф.* Теория государства и права. — М., 1999. — С. 366.

³ Див.: *Алексеев С. С.* Общая теория права. — М., 1982. — С. 267; Теоретические вопросы систематизации советского законодательства. — М., 1962. — С. 366.

мів і правил юридичної техніки пов'язаний головним чином з певною організацією правового матеріалу і його зовнішнім викладом, тобто на перший план виходила проблематика структури і форми права, індивідуальних правових актів. Поряд з цим в останні роки відбувається переоцінка поняття юридичної техніки, акцентується увага на його багатоаспектності, умовності вживання відповідного терміна¹.

Під словом «техніка», яке лежить в основі поняття юридичної техніки, розуміють або практичну діяльність, або рекомендації щодо найбільш доцільних способів здійснення цієї діяльності, або мистецтво виконання цієї діяльності, або сукупність засобів практичної діяльності тощо². Звідси Г. Муромцев зважає на багатозначність досліджуваного поняття, що робить проблематичним його використання як наукового. Він вбачає два шляхи розв'язання цієї проблеми: відмову від цього поняття або домовленість між юристами про його прийнятне значення. Автор пропонує визнати юридичну техніку багатоаспектною категорією для вираження: 1) прикладних аспектів професійної юридичної діяльності; 2) формально-структурних аспектів теорії права, а також чинного права; 3) ступеня досконалості форми, структури і мови права³.

Зробимо з цього приводу декілька попередніх зауважень. Безумовно, юридична техніка розвивалась протягом усієї історії існування права, вона проявлялася зовні у вигляді навичок, прийомів практичної діяльності щодо реалізації права, а пізніше — як рекомендації щодо найбільш доцільного способу здійснення цієї діяльності. Зміст цих рекомендацій збагачувався і змінювався в міру розвитку права як явища суспільного життя та науки щодо пізнання його закономірностей, принципів розвитку та існування. Отже, можна стверджувати, що зміст юридичної техніки органічно впливає з сутності та ознак самого права, оскільки вона виникає у зв'язку з функціонуванням права, а в міру нагромадження практичного досвіду переростає

¹ Див.: *Воеводін Л. Д.* Юридическая техника в конституционном праве // Вестн. Моск. ун-та. — Сер. 11, Право. — 1997. — №3. — С. 3–29; Проблемы юридической техники / Под ред. В. М. Баранова. — Н. Новгород, 2000.

² Див.: *Ожегов С. И.* Словарь русского языка / Под ред. Н. Ю. Шведовой. — М., 1991. — С. 795.

³ Див.: Проблемы юридической техники. — С. 37.

у теоретичне знання про шляхи, способи та засоби реалізації права у процесі здійснення юридично значущої діяльності.

В аспекті викладеного уявляється певним спрощенням розглядати юридичну техніку як явище, що стосується лише форми та структури в праві. Такий підхід сформувався в країнах романо-германського права на рубежі ХІХ–ХХ ст. у контексті розвитку доктрини юридичного позитивізму, який вбачав роль правової науки лише в формально-юридичному аналізі права, розглядав форму права у відриві від його змісту. Єдність форми і змісту в праві дає підстави стверджувати, що юридична техніка певним чином впливає не тільки на формулювання, а й на відшукання його правового змісту. І тому завданням юридичної науки є розкриття тенденцій і меж цього впливу.

Ми виходимо з розуміння юридичної техніки як системи правил застосування відповідних засобів, метою яких є забезпечення ефективності правового регулювання. Таке визначення дозволяє виділити такі види юридичної техніки: нормотворчу техніку, техніку оприлюднення, техніку інкорпорації і консолідації, правозастосовну техніку тощо.

Найважливішим видом юридичної техніки є нормотворча техніка. Однак в юридичній науці поряд з терміном «нормотворча техніка»¹ одержали рівнозначне вживання терміни «законодавча техніка» і «правотворча техніка». Вживання терміна «правотворча техніка» видається не зовсім коректним, бо з точки зору концептуальних засад правової державності право формується об'єктивно, а не твориться за бажанням законодавця, його зміст залежить насамперед від об'єктивних процесів, що відбуваються в суспільстві. Термін «нормотворча техніка» уявляється більш точним, бо нормативна побудова правового матеріалу, що об'єктивується в нормативних правових актах, є одним з головних засобів вираження волі законодавця², і зазначений термін відображає саме цей аспект нормотворчої діяльності відповідних суб'єктів.

Існує точка зору, згідно з якою нормотворчу техніку не можна розглядати як частину юридичної техніки, оскільки остання

¹ Див.: Рабінович П. М. Техніка законотворення у сучасній Україні: стан, проблеми та перспективи: Нариси з законопроектування / За ред. Робера К. Бержерона. — Оттава, 1999. — С. 12; Воеводин Л. Д. Вказ. праця. — С. 6.

² Див.: Алексеев С. С. Общая теория права. — М., 1982. — Т. 2. — С. 274.

стосується суто правових явищ, і тому поняття нормотворчої техніки доцільно вживати в широкому розумінні, використовуючи його для відображення закономірностей вироблення соціальних норм різного виду.

На нашу думку, щодо цього можна зауважити таке. Теорія держави і права має власний категоріально-понятійний апарат, до складу якого входять і такі важливі поняття, як «норма права», «нормативний правовий акт» та ін. Норми права і нормативний правовий акт як одна з форм їх буття об'єктивно виступають самостійними, відмінними від інших соціальними явищами, сутнісні риси яких обумовлюють, зокрема, наявність власних, притаманних тільки їм шляхів походження, об'єктивації тощо. Саме з цього закономірно випливає необхідність окремого наукового дослідження техніки формулювання і викладу змісту нормативних правових актів та вироблення адекватного цьому явищу, відносно самостійного, чітко визначеного поняття. При дослідженні цих правових явищ найбільш закономірним є вживання термінів «нормотворчість», «нормотворча техніка». Нормативність в інших галузях суспільного життя виступає не так формально визначено, як у праві. Мораль, політика тощо є неінституціалізованими системами, які не мають офіційних форм вираження, спеціальної інстанції, що встановлює відповідні норми. А відтак, для них не є характерною свідомо діяльність уповноважених суб'єктів, яка має чіткі процедури та процесуальні форми і спрямована саме на «створення норми» в сенсі її адекватного формулювання і вираження в передбачених формах. Звідси про нормотворчість в інших галузях суспільного життя можна говорити лише умовно, бо вона на відміну від юридичної нормотворчості не має такого систематичного, стабільного, цілеспрямованого, загальнообов'язкового характеру, що дозволяє вважати її факультативною, допоміжною, додатковою. Отже, є обґрунтованим вживання терміна «нормотворча техніка» насамперед в аспекті юридичної нормотворчості, оскільки тільки для неї є характерною свідомо діяльність встановленого кола суб'єктів з об'єктивації правових норм у передбачених формах, яка потребує досконалого юридико-технічного інструментарію.

Щодо поняття «законодавча техніка», то воно вживалось у широкому розумінні і охоплювало правила розроблення всіх

нормативних правових актів¹. Іноді під законодавчою технікою розуміли сукупність прийомів і методів роботи по підготовці і виданню різноманітних правових актів нормативного і ненормативного характеру². В юридичній літературі існує низка визначень поняття «законодавча техніка», але вони, іноді істотно, відрізняються одне від іншого. Одні вчені фактично ототожнювали законодавчу техніку з юридичною наукою, з теорією джерел права³; інші розуміли законодавчу техніку як ступінь досконалості викладення і редакції чинного законодавства⁴; як сукупність правил підготовки нормативних актів і як ступінь технічної досконалості законодавства одночасно⁵; як сукупність не тільки прийомів і методів зовнішнього оформлення, формулювання проєктів нормативних правових актів, а й правил організації роботи з їх підготовки⁶. Д. Ковачев доходить висновку про те, що законодавча техніка — це система правил (принципів), що визначають, яким чином будувати структуру права; при цьому правила мови і стилю не охоплюються цим поняттям⁷. Не існує єдиної точки зору стосовно питання, що є змістом законодавчої техніки: виключно правила чи правила і засоби, чи правила, засоби і прийоми, методи тощо, а також що саме є об'єктом їх впливу.

На нашу думку, вживання поняття «законодавча техніка» у широкому розумінні є не досить точним. Законодавча техніка є частиною більш широкого поняття — нормотворчої техніки⁸.

¹ Див., напр.: *Пиголкин А. С.* Подготовка проектов нормативных актов (организация и методика). — М., 1968. — С. 5–6; *Керимов Д. А.* Законодательная техника. — М., 1998. — С. 3–5 та ін.

² Див.: *Ильин И. К., Миронов Н. В.* О форме и стиле правовых актов (некоторые вопросы законодательной техники) // Сов. государство и право. — 1960. — № 12. — С. 66.

³ Див.: *Ушаков А. А.* О понятии юридической техники и ее основных проблемах // Уч. зап. Пермск. ун-та. — 1961. — Т. XIX. — Вып. 5. — С. 82–84.

⁴ Див.: *Явич Л. С.* Советское право — регулятор общественных отношений в СССР. — Душанбе, 1957. — С. 158.

⁵ Див.: Теоретические вопросы систематизации советского законодательства. — С. 185.

⁶ Див.: *Пиголкин А. С.* Вказ. праця. — С. 9.

⁷ Див.: *Ковачев Д. А.* Механизм правотворчества социалистического государства. — М., 1977. — С. 93–94.

⁸ Див.: Законодательная техника / Под ред. Ю. А. Тихомирова. — М., 2000. — С. 6.

Така позиція дозволить глибше дослідити особливості розроблення і формулювання не тільки проектів законів, а й проектів підзаконних нормативних правових актів, які обумовлені їх об'єктивними відмінностями.

Отже, слід зосередитися на визначенні змісту і обсягу відносно нового для вітчизняної юридичної науки поняття нормотворчої техніки. Насамперед нормотворча техніка не повинна обмежуватися лише питаннями редагування: граматичними проблемами, стилем, словниковим запасом, корегуванням мови, структурою правового тексту тощо. Це інструмент, за допомогою якого можна і потрібно обирати оптимальні правові засоби регулювання поведінки суб'єктів суспільних відносин. Нормотворча техніка має бути спрямована не тільки на те, щоб відповідне правило поведінки знайшло своє втілення в законодавстві у вигляді правової норми, яка складається з гіпотези, диспозиції та санкції і належним чином сформульована, а щоб ця норма органічно взаємодіяла з усією сукупністю правових норм і за своїм змістом була саме правовою нормою.

Вирішуючи питання форми та змісту нормативних правових актів, суб'єкт нормотворчості повинен виходити з принципу їх єдності. Форма права має відповідати змісту, найкращим чином виражати цілі законодавства. Значення форми права полягає не тільки в тому, що вона надає йому об'єктивного характеру, а й у тому, що вона безпосередньо визначає зміст права як загальнообов'язкових нормативних приписів. Від того, як вони сформульовані, значною мірою залежить ефективність здійснення та розуміння правових приписів адресатами.

Нормативний зміст виражається в нормативних правових актах за допомогою слів, які зв'язані у відповідні фрази і складають його текст. Тому текст є носієм певного змісту, формою існування змісту конкретного правового припису, конкретного нормативного правового акта. В кінцевому сенсі, вирішуючи питання логічності, узгодженості, системності, зрозумілості, однаковості тощо тексту правових приписів нормативних актів, суб'єкт нормотворчої діяльності фактично вирішує ці питання щодо їх фактичного змісту.

Досягнення мети створення гармонійної системи нормативних правових актів забезпечується додержанням як нормативів мови, вимог формально-логічного методу, так і певних

принципів, на яких будуються система законодавства і нормотворча діяльність (верховенства конституції, пріоритету прав людини і громадянина, верховенства закону, ієрархічної підпорядкованості нормативних правових актів, поділу компетенції, врахування генетичних, структурних і функціональних зв'язків системи законодавства, відповідності змісту нормативних правових актів досягненням юридичної науки і здобуткам практики нормотворення та ін.) і які в нормотворчій техніці трансформуються в низку відповідних правил.

Отже, можна зробити декілька попередніх висновків. По-перше, об'єктом нормотворчої техніки є текст нормативних правових актів і відношення між структурними елементами системи законодавства: частинами статей нормативних правових актів, між їх статтями, між нормативними правовими актами в цілому. По-друге, застосування нормотворчої техніки має відповідати закономірностям права, принципам побудови системи нормативних правових актів, що досліджуються юридичною наукою. По-третє, нормотворча техніка втілюється у системі відповідних правил.

Враховуючи те, що нормативний правовий акт є структурним елементом системи чинних нормативних правових актів, має певний власний зміст, носієм якого є текст, що належним чином структурований, правила нормотворчої техніки умовно можна розділити на такі, що стосуються: 1) предмета і методу правового регулювання (наприклад, таке правило — питання, які передбачається вирішити в нормативному правовому акті, повинні належати до сфери регулювання цього виду актів, компетенції відповідного суб'єкта тощо); 2) тексту і структури нормативного правового акта, тобто мови, термінології, побудови і зв'язків між його структурними елементами; 3) узгодження проекту і чинного законодавства; 4) внесення змін і доповнень до чинного законодавства, підготовки переліку нормативних правових актів, що втратили силу. Останню групу правил ми виділяємо, враховуючи специфіку тих нормативних правових актів, які вносять доповнення і зміни до чинного законодавства або містять перелік нормативних правових актів, що втратили силу. Особливістю цих нормативних актів є те, що вони безпосередньо не містять приписів стосовно конкретних правил поведінки.

Поряд із цим слід зауважити, що, вирішуючи питання про предмет і метод правового регулювання, розробляючи певні

правові конструкції, нормопроектувальник виходить дещо за межі проблематики зовнішньої і внутрішньої форми в праві. В цілому правове регулювання, щоб бути ефективним, має відповідати актуальним потребам суспільства, враховувати, зокрема, рівень правової культури як суб'єктів нормотворчості, так і пересічних громадян. Тому не можна розглядати нормотворчу техніку як єдиний засіб вирішення означеної проблеми, але не слід забувати, що досконалі правила нормотворчої техніки можуть значно цьому сприяти.

На сьогодні майже всі дослідники визнають, що право і закон (у широкому сенсі) не тотожні явища, але тісно пов'язані між собою і співвідносяться як зміст і форма. Водночас змістом нормативного правового акта можуть бути неправові положення, які закріплюють свавілля, не відповідають об'єктивним умовам розвитку суспільства і його потребам. Отже, одним із завдань, що стоїть перед суб'єктом нормотворчої діяльності, є закріплення в формі нормативних правових актів саме правового змісту. В цьому аспекті видається обґрунтованою точка зору, згідно з якою основною формою реалізації права державою є законотворчість¹.

Визначаючи правовий зміст нормативного акта, потрібно виходити з двох основних критеріїв. Першим є відповідність змісту майбутнього нормативного правового акта положенням конституції, ратифікованих міжнародних правових актів. «Конституційні положення про права і свободи людини ...мають... загальноправове значення і виступають як загальнообов'язковий правовий стандарт і конституційна вимога до правової якості офіційних нормативних актів...»². Слід підкреслити, що принцип відповідності змісту нормативних правових актів конституції і міжнародним правовим актам виступає одночасно системоутворюючим фактором системи нормативних правових актів як зовнішньої форми права і критерієм формулювання відповідного правового нормативного змісту. Другим критерієм є врахування тенденцій розвитку юридичної практики і додержання принципу наукової обґрунтованості нормотворчої діяльності. Зрозуміло, що остання умова є найскладнішою. Вона

¹ Див.: Проблемы общей теории права и государства / Под ред. В. С. Нерсесянца. — М., 1999. — С. 418.

² Проблемы общей теории права и государства. — С. 686.

потребує наявності достатньої сукупності теоретичних і емпіричних даних про сферу правового врегулювання, високої професійності тощо.

Визначаючи зміст нормативного припису, нормопроектувальник повинен забезпечити його відповідність цілям, які передбачається досягти прийняттям відповідного нормопроекту; змісту правових приписів конституції, міжнародних угод та інших актів вищої юридичної сили; принципам відповідної галузі права; юридичній практиці; рівню розвитку юридичної науки тощо. Поряд із цим слід зауважити, що питання стосовно форми (виду), соціальної обумовленості тощо нормативного правового акта вирішуються в межах нормотворчої технології, одним із головних завдань якої є виявлення економічних, політичних, соціальних, юридичних та інших закономірностей з метою прийняття оптимальних рішень.

Як уже зазначалося, зміст нормотворчої техніки втілюється в системі відповідних правил. Ці правила носять технічний характер і спрямовані на регулювання раціонального використання відповідних засобів. Засіб — це те, що забезпечує досягнення цілей певної діяльності. Засоби, які використовуються при складанні проектів нормативних правових актів, найбільш загальним чином можна поділити на інструменти і прийоми.

Засоби нормотворчої техніки в першому значенні (інструменти) відповідають на питання, *що* саме використовують відповідні суб'єкти для створення нормативного правового акта як об'єктивного феномена правової дійсності. Їх можна поділити на загальносоціальні (до них належать мова, її одиниці — слова, словосполучення, частини мови, графічні конструкції, знаки, букви; поняття, різноманітні соціальні норми тощо) та спеціально-юридичні (юридичні конструкції, юридичні поняття і терміни, принципи, презумпції, фікції та інші нормативні правові приписи, структурні частини нормативних правових актів, заголовки, реквізити тощо).

В другому значенні засоби нормотворчої техніки (прийоми) вказують на певний спосіб дії, який і складає зміст відповідного прийому. До них належать прийоми структуризації нормативних правових актів, встановлення логічних і функціональних зв'язків між структурними елементами нормативних правових актів та між нормативними правовими актами, формулювання

і викладу нормативних правових приписів тощо. Їх використання передбачає застосування певних методів тлумачення, логічних операцій і т. ін.

Отже, під **нормотворчою технікою** слід розуміти сукупність правил щодо використання відповідних засобів, метою яких є створення найбільш адекватних за формою і досконалих за структурою, змістом і викладом нормативних правових актів, використання яких забезпечує логічну узгодженість системи нормативних правових актів та сприяє ефективному правовому регулюванню суспільних відносин.

Надійшла до редколегії 12.12.01

Н. Плевако, здобувачка НЮА
України

Про підприємницьку дієздатність фізичних осіб

Дієздатність належить до міжгалузевих інститутів, тобто відома всім галузям права.

Дієздатність — це здатність своїми діями набувати права і створювати для себе обов'язки. Існують сімейна, трудова та інші види дієздатності. Підприємницька дієздатність є спеціальною і входить до складу загальноцивільної дієздатності. У повному обсязі вона виникає з настанням повноліття, тобто по досягненні 18 років, оскільки здатність свідомо оцінювати свої вчинки, керувати ними і усвідомлювати їх наслідки розвивається поступово і закінчується, як правило, по досягненні визначеного законом віку. Встановлення цього віку залежить не тільки від біологічних (психічної, фізичної зрілості людини), а й від соціально-економічних та деяких інших причин, тобто від усього ладу даного суспільства. Найбільш важливими елементами загальноцивільної дієздатності громадян є здатність самостійно укладати угоди (угодоздатність) та здатність нести самостійну відповідальність (деліктоздатність). Загальноцивільна дієздатність служить підставою для виникнення підприємницької дієздатності. Для цього фізична особа повинна бути в порядку, встановленому законом, зареєстрована як підприємець. Однак